

Список використаних джерел

1. Журавльова Л. П. Діагностика емпатії та її форм у підлітковому та юнацькому віці /Л. П. Журавльова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: [зб.наук.праць]. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 31(55). – С. 154 – 161.
2. Журавльова Л. П. Дослідження асертивних стратегій поведінки в умовах рекреації / Л. П. Журавльова, В. З. Лучків // Наука і освіта. – № 9. – 2016. – С. 59 – 63.
3. Каппони, В. Сам себе психолог [Текст] / В. Каппони, Т. Новак. – СПб.: Питер, 1998. – 350 с.
4. Лучків В. З. Психологічні особливості розвитку асертивності в юнацькому віці: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2017. – 20 с.
5. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Бахрах. – М, 2006. – С. 470 – 475.

Загурська І.С.

*кандидат психологічних наук, доцент
кафедри теоретичної та практичної психології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

ПРОБЛЕМА ПРИЧИННОЇ ЗУМОВЛЕНOSTІ ПРОЦЕСУ САМООЦІНЮВАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У психологічній літературі підкреслюється значимість причинної зумовленості процесу самооцінювання. Найбільш повно ця проблема розглядається в зарубіжній психології, де причинну зумовленість того чи іншого явища позначають терміном «атрибуція».

На основі локальних досліджень, які представлені в зарубіжній психології, Г. Гекгаузен описує атрибутивні механізми розвитку самооцінки в ситуації успіху та ситуації невдачі. Узагальнення результатів проаналізованих емпіричних та експериментальних досліджень цієї проблеми дозволило Г. Гекгаузену виділити чотири основні типи атрибутивних механізмів самооцінки в ситуації успіху та невдачі: *атрибуція відносно здібностей, атрибуція відносно старанності, атрибуція відносно складності завдання та відносно везіння*. Більш поширеною є атрибуція самооцінки відносно здібностей та відносно старанності. Дослідник описує випадки, коли при невдачі у тривожних

дітей із заниженою самооцінкою переважала атрибуція відносно власної некомпетентності, а успіх викликав атрибуцію відносно везіння [1].

Детальніше зупинимось на особливостях атрибутивних механізмів самооцінки досліджуваних, які прагнуть до успіху, та досліджуваних, які уникають невдачі. Як зазначає Г. Гекгаузен, В. Вайнер та А. Кукла виявили, що досліджувані, які прагнуть до успіху, причину успіху вбачають у власних здібностях. У цьому випадку має місце атрибуція відносно здібностей. Ситуацію невдачі досліджувані цієї групи пояснюють відсутністю старанності. Досліджувані з мотивом уникання невдачі причину успіху шукають у простому везінні або відносно легкому завданні, а причину невдачі – у низькому рівні здібностей, у недостатній старанності та відсутності везіння [цит. за 1, с. 220].

У першому випадку тип атрибуції відносно здібностей сприяє розвитку високої особистісної самооцінки, в другому випадку тип атрибуції відносно легкості завдання або везіння є причиною виникнення часткових занижених самооцінок, а за умови постійно повторюваних ситуацій неуспіху – до особистісної заниженої самооцінки. Загалом, Г. Гекгаузен вказує на зв'язок мотиву досягнення успіху і мотиву уникання невдачі з процесами самооцінювання: досліджувані, які уникають невдачі, оцінюють себе в цілому більш негативно, ніж досліджувані, які прагнуть до успіху.

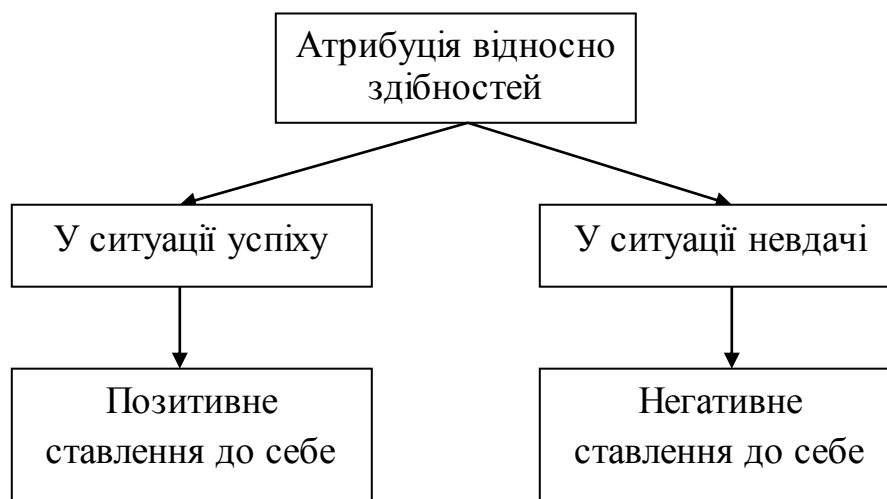
У вітчизняній психології атрибутивні механізми розвитку самооцінки в ситуації успіху та невдачі були предметом досліджень Г.І. Ліпкіної, Л.А. Рибак та П.М. Якобсона [2; 3; 6]. Встановлено, що відсутність успіху в учбовій ситуації частіше пояснюється лінню, а не рівнем здібностей чи вміннями. Для учнів також важливо, що є більшою цінністю для вчителя: здібності, кмітливість чи старанність. Отримані результати свідчать про вплив оцінних ставлень вчителя на тип атрибутивних механізмів самооцінки учнів. Г.І. Ліпкіна відмічає залежність типу атрибуції самооцінки в ситуації успіху та невдачі від віку дітей. Так, власні неуспіхи в навчанні менші за віком діти пояснюють зовнішніми причинами – зовнішні обставини, інші люди (переважає екстернальний локус контролю). Старші діти частково пояснюють власну невдачу низьким рівнем здібностей та лінню (інтернальний локус контролю). Однак незалежно від віку, всі діти надають перевагу атрибуції відносно лінні порівняно з атрибуцією відносно розумових здібностей.

Досліджуючи особливості розвитку прийомів оцінювання у першокласників, П.М. Якобсон виявив, що критерієм оцінки та самооцінки в учбовій діяльності для дитини є не стільки результат цієї діяльності, скільки виявлена нею старанність [6].

У зарубіжній психологічній літературі підкреслюється значимість старанності для розвитку самооцінки дітей від 4 до 9 років. Виявлено, що після 10 років старанність є основним параметром самооцінки. Зокрема,

Г. Гекхаузен відстоює думку щодо більшого емоційного піднесення в ситуації успіху за умови атрибуції самооцінки відносно здібностей, а не старанності. Пояснення причин невдачі недостатнім рівнем старанності дозволяє уникнути негативних змін у самооцінці. Аналіз досліджень показує, що з 10 років атрибуція відносно здібностей починає визначати рівень самооцінки в ситуації успіху. Дитина відчуває задоволеність собою, якщо відповідальність за успіх покладається на власні здібності. Незадоволення собою виникає за умови пояснення невдачі низьким рівнем здібностей (рис. 1).

Задоволення та незадоволення собою Г. Гекхаузен відносить до оцінних емоцій. Оцінні емоції завжди супроводжують процес самооцінювання. Аналіз досліджень зв'язку емоційних переживань із самооцінкою показує, що занижена самооцінка переважає у досліджуваних, які намагаються уникати невдачі.

Рис. 1. Вплив атрибуції відносно здібностей на особливості ставлення до себе

У ситуації успіху такі досліджувані вдало виконали завдання, пояснюють везінням, що викликає емоцію здивування. У цьому випадку успіх не призводить до підвищення самооцінки. Цю особливість процесу самооцінювання можна пояснити положенням Л. Фестінгера про когнітивний дисонанс та положенням К. Роджерса про стан конгруентності – з метою уникнення внутрішнього конфлікту, людина схильна діяти таким чином, щоб зберегти рівновагу між «образами Я» і суб'єктивним досвідом [4; 5].

Загалом, у ситуації невдачі можна виділити два варіанти заниженої самооцінки:

1. Кожна наступна невдача підкріплює негативне ставлення до себе та викликає сором – емоцію самооцінного характеру, яка пояснюється

диспозиційними особливостями («я не можу розв'язати це завдання, бо я нездібний»).

2. Дитина вже звикла переживати стан незадоволення собою та не бажає свідомо чи несвідомо щось змінювати. Невдача викликає гнів та агресію, причиною яких вбачаються зовнішні обставини («я не можу виконати це завдання, бо мені заважали»).

Описані варіанти заниженої самооцінки стосуються внутрішньої та зовнішньої локалізації причин невдачі. У випадку внутрішньої локалізації ситуація успіху викликає гордість, а ситуація невдачі – сором. Емоції «гордість-сором» Г. Гекгаузен відносить до моральних. Дж. Ніколс також відводить чільне місце взаємодії самооцінних емоцій із локалізацією причин невдачі [1, с. 308]. Пояснення цієї взаємодії автор вбачав у рівні значимості завдання для досліджуваного. У випадку низької значимості завдання, невдача пояснюється низьким рівнем здібностей. За умови високої значимості завдання маємо справу із зовнішньою локалізацією причин, яка під час успіху викликає самооцінну емоцію радості, а під час невдачі – роздратування.

Аналіз проблеми атрибутивних механізмів самооцінки на континуумі «здібності-старанність» у ситуації успіху чи невдачі показав, що в ситуації успіху для досліджуваних з мотивом досягнення успіху характерна атрибуція відносно здібностей. Такий тип атрибуції викликає задоволення собою та, відповідно, високу самооцінку. У ситуації невдачі діє атрибуція відносно старанності. Пояснення невдачі відсутністю старанності в досліджуваних із мотивом досягнення успіху не викликає зниження рівня самооцінки. Досліджувані, у яких переважає мотив уникання невдачі, ситуацію успіху пояснюють легкістю завдання або везінням.

Перспективами подальших теоретичних розвідок є аналіз останніх досліджень проблеми причинної зумовленості процесу самооцінювання.

Список використаних джерел

1. Гекгаузен Г. Мотивация и деятельность. В 2 т.; Т.2, Пер.с нем. / Под ред. Б.М.Величковского; Предисловие Л.И.Анцыферовой, Б.М.Величковского. – М.: Педагогика, 1986. – 408 с.
2. Липкина А.И. Самооценка школьника / А.И. Липкина. – М.: Знание, 1976. – 64 с.
3. Липкина А.И., Рыбак Л.А. Критичность и самооценка в учебной деятельности / А.И. Липкина, Л.А. Рыбак. – М.: Просвещение, 1968. – 141 с.
4. Роджерс К. Конгруентность и неконгруентность / К. Роджерс // Райгородский Д.Я. Психология личности. Т.1. Хрестоматия. Издание второе, дополненное. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1999. – С. 353-378.
5. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер: Пер. с англ. – СПб: «Речь», 2000. – 320 с .

6. Якобсон П.М. Некоторые особенности развития оценки у ребенка первоклассника / П.М. Якобсон // Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников / Под ред. Д.Б. Эльконина, В.В. Давыдова. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – С. 217-285.

Залібовська – Ільніцька З.В.
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальних технологій,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА: СІМЕЙНЕ НАСИЛЬСТВО

Сімейне насильство є актуальною проблемою в Україні. Згідно зі статистикою, у 2017 році поліція зареєструвала майже 60 тисяч заяв і повідомлень, пов'язаних із насильством у сім'ї. Потерпілими від злочинних посягань визнані майже 77 тисяч жінок, що становить 38% від загальної кількості жертв насильства.

Без розв'язання цього питання неможливо створити сприятливі умови для реалізації принципу рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, задоволення потреб дитини.

Міністерство соціальної політики відіграє роль спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань запобігання насильству в сім'ї та жорстокому поводженню з дітьми [4].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017) визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [2].

У розділі 1 «Загальні положення», стаття 1 – роз'яснюється зміст понять «дитина-кривдник»; «дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина)», «домашнє насильство» – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що відбувається в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь; «економічне насильство», «запобігання домашньому насильству», «кривдник», «оцінка ризиків», «програма для кривдника», «програма для постраждалої особи», «протидія домашньому насильству»; «профілактичний облік»; «психологічне